

радикальними, такими, що виходили за усталене уявлення про канони традиційного Православ'я. Хоча, з іншого боку, ці новації будили у широких масах живий релігійний етос, прагнення до оновлення релігійного життя.

1. Ігнатуша О.М. Соціальний склад Української Автокефальної Православної Церкви (1921 – 1930 рр.) // *Історія України: дослідження та інтерпретації: Тези I Республіканських суспільно-політичних читань (22 – 25 травня 1991 р., м. Новгород-Сіверський)*. – К., 1991.
2. Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 14 – 30 жовтня 1921 р.: Док. і мат. – К.; Львів, 1999.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – К., 1998. – Т. 4. – Ч. 1.
4. Муринець Н. Проблема сімейного статусу кліру УАПЦ 1920-х рр. // *Гілея*. – К., 2011. – Вип. 43.
5. Липківський В. Відродження Церкви в Україні. 1917 – 1930. – Торонто, 1956.
6. Євсєєва Т. Національне питання в ідеології і практиці православних конфесій України у 1920-і рр. // *Болховітинівський щорічник*. 2010. – К., 2011.
7. Другий Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 17 – 30 жовтня 1927 р.: Док. і мат. – К.; 2007.
8. Бурко Д. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. – Саут-Бавнд-Брук, 1988.
9. Святування в с. Мліїві на Шевченківщині пам'яті Данила Кушніра 11.08 (29.07) 1928 р. // *До історії автокефалії*. Публ. С. Кривенка // *Родовід*. – Ч. 1. – Черкаси, 1991.
10. Церква і життя. – 1927. – Ч. 1.

Masnenko V.V. The UAOC religious practice in the 1920ths: between the traditinal orthodox value and national identity. In the article are analysed the religious practice of the UAOC in the 1920ths years by the reeform model because its radically transformed the existing Orthodox tradition. The attantion is given to the unconventional ordination hierarchy, the changes in the Church governfnce (the transition to the “sobornopravnaja” system) , the ability to have marriage by the clergy, the priests’s wearing apparel, the attitude to monasticism. The new manifestation of the religious cult – rituals and prayers – are described. The conclusion is that the radicalism inherent to this form of Authocefalicmovement prevented to its mass, the UAOC transformation in dominant. On the other hand the given practice were the kind of the Ukrainian national identity marks.
Key words: UAOC, religious practice, orthodox value, national identity, Authocefalicmovement.

Л. Л. Бабенко

ВІДОБРАЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ АТЕЇСТИЧНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті розкриваються головні напрямки досліджень радянських авторів, спрямованих на дискредитацію православної церкви та виправдання силових методів її нейтралізації, які широко використовувалися в антирелігійній пропаганді.
Ключові слова: державно-церковні відносини, православна церква, атеїстична література, антирелігійна пропаганда.

Упродовж першої половини ХХ ст. населення УСРР (УРСР) опинилося в епіцентрі системних змін, викликаних активними спробами вищого партійно-державного керівництва змінити свідомість пересічного громадянина, що ґрунтувалася на багатовікових народних традиціях та християнських віруваннях. Серед інструментарію стратегії і тактики побудови безрелігійного суспільства важливе місце відводилося атеїстичній літературі як наукового, так і популярного характеру. Її автори були носіями більшовицької концепції державної політики в галузі релігії, сформульованої теоретиками марксизму-ленінізму. Зокрема у 1909 р. В. Ленін писав: «Усі сучасні релігії і церкви, всі і всілякі релігійні організації марксизм завжди розглядає як органи буржуазної реакції, які служать захисту експлуатації і одур-

маненню робітничого класу» [1, 416]. Він не погоджувався з тезою Ф. Енгельса щодо «приватності релігійних поглядів» і наголошував, що партія пролетаріату «зовсім не вважає «приватною справою» питання боротьби з опіумом для народу, боротьби з релігійними забобонами». Завдання соціал-демократії, зазначав він, полягало у роз'ясненні «класової ролі церкви і духовенства у підтримці чорносотенного уряду і буржуазії у її боротьбі з робітничим класом» [1, 425]. Отже, зі встановленням влади більшовиків саме держава мала б, за їхніми уявленнями, здійснювати антирелігійну політику.

З 1917 р. більшовицьке керівництво наголошувало на несумісності співіснування релігії з новою політичною системою. Власне В. Ленін у 1922 р. назвав боротьбу з релігією і церквою «нашою державною роботою» [2, 28]. Остання втілювалася в антирелігійній пропаганді, спрямованій на дискредитацію релігійних громад і священництва різних конфесій. Як важливий засіб реалізації антирелігійного курсу більшовики розглядали спеціальну літературу. Вона була покликана розвінчувати традиційний авторитет церкви в очах суспільства, сприяти виробленню механізму заміщення релігійного світогляду новим «комуністичним світосприйняттям». При цьому, в умовах, коли був ухвалений закон про відокремлення церкви від держави, пропагандистська література повинна була переконати широке верстви суспільства, що зникнення релігії і церкви є законним природним процесом, а не результатом насильницького втручання органів державної влади. У цій боротьбі пропаганда, в тому числі й засобами друкованого слова, відіграла роль легального інструментарію. Разом з тим стратегічні завдання вирішувалися негласними оперативними методами органів держбезпеки (ВУЧК – ГПУ – НКВД).

Атеїстична література була розрахована, здебільшого, на лекторів-пропагандистів, а також – широке коло читачів, друкувалася великими накладками і мала відповідати певним критеріям – мати невеликий обсяг, популярний характер, зрозумілий стиль, не переобтяжений теоретичними трактуваннями, містити яскраві приклади, недорого коштувати тощо. На селі книги і брошури передусім потрапляли в сільбуді, школи, хатичитальні, а їх зміст, на вигому агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У, мав бути наближеним до сільського повсякдення: «Роз'яснення походження дощу, граду, грози, засухи, появи шкідників, властивостей ґрунту, дії добрив і т.п. є найкращим видом антирелігійної пропаганди» [3, 11].

Перші оцінки «контрреволюційної діяльності» духовенства, передусім православного, з'явилися вже на початку 1920-х рр. У своїх працях партійні й державні діячі В. Бонч-Бруєвич [4], А. Воробйов [5], Н. Лукін [6], П. Красіков [7], Я. Окунев [8], І. Сухоплюєв [9, 10, 11] та інші намагалися розкрити «антинародну сутність» релігії загалом і діяльності духовенства зокрема, роз'яснити з позицій класової теорії «еволюційний процес розпаду і загибелі церкви». Представники партійно-державного апарату намагалися сформулювати алгоритм дії членам партії та її симпатикам, працівникам антирелігійних комісій, лекторам-агітаторам. Автори намагалися, передусім на прикладі Руської православної церкви, аргументувати запрограмовану схильність релігійних організацій і віруючих до контрреволюції.

Так, В. Бонч-Бруєвич у своїй відверто пропагандистській праці взагалі не визнавав право церкви на існування. Він вважав лояльність церковних ієрархів до радянської влади, їх пропозиції щодо створення «живої церкви» лише тактичним ходом реакційних сил старого режиму. Він відверто глузував з ініціаторів церковних

реформ: «Бачите, вони зрозуміли всі свої помилки, вони зрозуміли всі істини нового комуністичного ладу і готові шелести вербами і пальмами доріжку знову прийдешньому рятівникові його величності пролетаріату, кричати «косанна» робітничо-селянському урядові» [4, 11]. На його думку, ліві погляди церковників з'явилися лише тоді, коли був скинутий «експлуаторський клас, на який вони спиралися». Автор не приховував свого задоволення від репресивної складової більшовицької влади: «коли червоноармійський штик і кулемет, коли безжальна діяльність ВЧК, військових трибуналів та інших елементів каральної десниці пролетаріату позбавили пику білогвардійщини і приборкали архієрейську, попівську і монастирську розлученість» [4, 15]. Водночас він обережно проводить думку про необхідність налагодження просвітницьких заходів, особливо актуальних для азбучно неграмотного селянства.

С. Струмлінін у праці «Бог и свобода», здійснюючи екскурс в історію російського самодержавства, намагався показати спільність інтересів церкви і експлуаторських класів [12]. Автор доводив історичну зумовленість конфлікту Церкви і більшовицької держави [12, 5]. Ця брошура жорсткого антирелігійного спрямування була розрахована на роль «настільної книги» пропагандистів і була видана накладом 10 тис. примірників.

Книга Г. Железногорського з пропагандистської серії «Що потрібно знати кожному робітникові і селянину про свою державу» акцентувала увагу читачів на тому, що християнська теза непротивлення злу заважає проводити нагальні соціально-економічні і політичні перетворення. Адже комуністи закликають до боротьби з експлуаторськими класами, а «релігія затемнює класову свідомість» [13, 9;12].

Оцінюючи протести вищого духовенства на чолі з патріархом Тихоном щодо декрету про відокремлення церкви від держави, заклики до непокори декретам більшовицької влади, спроби організації хресних ходів, один з провідних ідеологів боротьби з релігією О. Ярославський у зверненні до населення Москви у січні 1918 р. писав: «Громадяни побачать, як вся буржуазія приєднається до цієї ходи (йдеться про хресну ходу 28 січня 1918 р. в Москві – Л. Б.). Тому що духовенство повстало на захист зовсім не храмів і віросповідання. Цьому ніхто і ніщо не загрожує. Воно повстало на захист багатств, помість, земель, утримання у 200 тис. митрополитам, на захист мільйонів, накопичених у монастирській казні, на захист ситого, спокійного і багатого життя сотень тисяч гульб'яїв та багатих людей» [14, 18].

У контексті засудження контрреволюційної діяльності РПЦ 1923 р. була опублікована праця митрополита О. Введенського, котрий очолював обновленський рух [15]. Вона вигідно вирізнялася на тлі інших публікацій, володіючи джерельною базою у вигляді радянських і партійних документів, та інтелектуальною харизмою самого автора. Вона широко цитувалася авторами спеціальних праць у 1920–30-х рр., але згодом перебувала в обмеженому доступі. О. Введенський у передмові сформулював головне завдання книги – розкрити контрреволюційність і війовничий монархізм РПЦ. Союз церкви і держави він вважав «неприродним», тому й зробив висновок про необхідність «церковного перевороту». Він закликав до тотальної релігійної реформи і підтримки більшовицьких перетворень.

Тенденція до посилення звинувачень священнослужителів і віруючих у контрреволюційності знайшла своє продовження у 1930-х рр. Так Б. Кандідов стверджував, що всі церковники («шпигуни та агенти світової буржуазії») і підтримують зв'язки з зарубіжжям. Навіть лояльного до радянської влади митрополита Сергія (Страго-

родського) він охарактеризував як «святошу, распутінського прислужника, лицеміра і ханжу», назвав його «ватожом тихонівців-староцерковників». Для Б. Кандідова Церква – це «середовище решток експлуаторських класів... [наповнене] троцькістами, бухарінцями, зінів'євцями, мерзенними зрадниками, підлими найманцями фашистів» [16, 66-68]. Згадування священнослужителів у контексті боротьби Й. Сталіна з політичною опозицією означало не лише обґрунтування для суспільної думки необхідності і виправдання репресій, але й офіційну інтерпретацію діяльності релігійних громад як ворожої, антирадянської. Сталін та його оточення вважали Церкву «політичним опозиціонером», віруючих громадян – нездатними сприймати інше віровчення, засноване на матеріалістичному тлумаченні суспільних процесів. Релігія заважала концентруватися на модернізації реального світу, ідеї світової революції тощо. Тому держава й сконцентрувала потужні ресурси на виявленні «ворогів народу» в духовному середовищі.

Така інтерпретація державно-церковних відносин тривала і в наступні періоди радянської доби, з певними новими акцентами на вимогу часу. Наприклад перша глава монографічного дослідження Р. Плаксіна «Експлуаторська сутність православної церкви і її антинародна діяльність перед Великим Жовтнем» розпочиналася такою думкою: «Антинародна діяльність православної церкви в період Жовтня, її боротьба з Радянською владою не випадкове явище. Вся дореволюційна історія російського православ'я, сама експлуаторська сутність церкви зумовила позицію церковників стосовно влади трудящих» [21, 5]. Автор на сторінках праці постійно використовує емоційно забарвлені специфічні ярлики щодо духовенства і віруючих – «махрові контрреволюціонери», «вожді антирадянського воїнства», «антинародні сили» тощо. Водночас дослідник акцентував увагу читачів на методах і засобах церковників у боротьбі проти більшовиків: спробах «посварити селян і робітників», звинувачуючи останніх у неробстві, апелювання до батьків «як ревнителів християнського духу», щоб уберегти молодь від «революційної зарази», оцінка жовтневої революції як «пекельного вихору, який гуляє по Русі» тощо.

В інтерпретації Р. Плаксіна постає апокаліптична картина протилежності духовенства й віруючих прогресивним починанням більшовиків – відокремленню церкви від держави і школи від церкви, конфіскації церковного майна, закриття монастирів. Він стверджував, що церковники «оголосили релігійну війну радянській владі». Для підсилення аргументації реакційності останніх автор навіть вийшов за межі заявлених хронологічних рамок дослідження та навів приклади благословення нацистів православними ієрархами на боротьбу з Червоною армією та більшовизмом, підтримки «бандерівського руху» архієпископом Полікарпом (Сікорським) та митрополитом Алексієм (Громадським) [21, 177]. Така пролонгація в часі, очевидно, мала на меті переконати широку верству суспільства у доцільності знищення церкви як ворога і потенційного зрадника. Слід також зазначити, що, описуючи детально контрреволюційну діяльність священнослужителів, автор не акцентував увагу на обставинах їх ліквідації. Складалося враження, що робітники і селяни самі з власної ініціативи арештовували контрреволюціонерів. У монографії повністю відсутні згадки про існування органів державної безпеки як механізму репресій.

Традицію звинувачень у «мракобіссі», «контрреволюційності», «шельмуванні народних мас» підтримував і один з відомих радянських фахівців з історії органів держбезпеки та їх боротьби з контрреволюцією Д. Го-

ленков [22]. У його монографії «контрреволюціонерам-церковникам» присвячено 2 параграфи, які повторювали вже відомий матеріал про «церковну контрреволюцію» і справу патріарха Тихона. Іноді Д. Голенков робив фактологічні й текстові запозичення у Р. Плаксіна, що можна пояснити обмеженою джерельною базою, засекреченістю архівних фондів. Аналізуючи, наприклад, активізацію обновленського руху, автор подав його як реакцію на «могутній народний рух соціалізму, який змусив найбільш далекоглядних діячів церкви переглянути традиційне ставлення православ'я до соціальних питань», спробу адаптуватися до соціалістичного ладу. Обновленський рух Д. Голенков розглядає як винятково внутрішньоцерковний конфлікт. Державні органи влади та громадські організації нібито виконували декрет про відокремлення церкви від держави і не втручалися у внутрішні справи релігійної організації [22, 205]. Однак, на відміну від Р. Плаксіна, він вказує на роль органів ВЧК – ГПУ РСФСР у арештах церковників, зокрема, патріарха Тихона, колишнього обер-прокурора О. Самаріна.

Цікаво, що книга, яка витримала чотири видання в СРСР, у 2006 р. була перевидана знову під назвою «Правда о врагах народа» [23]. В анотації зазначається, що «на основі унікального архівного матеріалу показана боротьба органів державної безпеки з ворогами радянської держави з 1917 до кінця 1920-х рр. Автор переконливо доводить, що перемога органів державної безпеки в цій важкій битві стала можливою лише за масової підтримки народу, який зумів за перегинами каральної політики рад розгледіти творчу сутність нової влади, її прагнення врахувати інтереси більшості населення і збудувати велику державу» [23, 4]. Керуючись логікою автора книги, порушення задекларованих демократичних свобод, у тому числі й свободи совісті, масові арешти та фізичне знищення мільйонів громадян, руйнування церков, конфіскації та нищення культурних надбань були лише «перегинами», «вимушеною необхідністю» та «підмурком нової великої держави».

Предметом дослідження іншої групи радянських науковців стала організація антирелігійних пропагандистських кампаній. Спираючись на чітко визначене коло джерел (постанови ЦК КПРС і КПУ, рішення законодавчих та виконавчих органів влади, матеріали антирелігійних комісій), в умовах жорсткої ідеологічної цензури, автори намагалися знайти позитивні приклади витіснення релігійної свідомості «радянськими поглядами на сучасне життя», ефективних методів впливу на віруючих громадян [24]. Чимало публікацій виходило в серії «На допомогу лектору». У невеликих за обсягом брошурах репрезентувалася офіційна статистика щодо кількості релігійних об'єднань, дублювалися оціночні стереотипи, закладені в попередні роки [25].

Дослідники вперто конструювали на сторінках численних праць процес формування світогляду радянських людей, у якому немає місця релігійним віруванням. Особливо наголошувалося на необхідності виховувати комуністичне світобачення у молоді, «яка не пройшла гарту старшого покоління комуністів». Так, В. Степаненко і Р. Чернега пов'язували успішне вирішення завдань з патріотичного виховання трудящих із постійною наступальною боротьбою проти «західної ідеології і особливо проти націоналізму». У цьому контексті дієвим засобом бачилося інтенсивне запровадження нових свят та обрядів, які мали відвернути увагу людей від релігії та національних традицій [26].

Особливою популярності набула тема участі партійних і громадських організацій у антирелігійних кампаніях. Керівну роль партійних комітетів у діяльності комсомольських організацій УРСР з атеїстичного виховання

молоді висвітлювали М. Траф'як і Є. Паньків. Вони аналізували діяльність пересувних клубів, наслідки проведення атеїстичних лекцій і тематичних вечорів, роль телебачення і радіомовлення у формуванні атеїстичної свідомості. Відзначаючи певні здобутки антирелігійної боротьби, звуження сфери релігійного впливу, автори все ж змушені були констатувати цілий ряд істотних недоліків, у тому числі непопулярність насаджуваних нових сімейно-побутових обрядів [27]. Тема атеїстичного виховання молоді знайшла продовження у дослідженні О. Воронкіна та В. Литвиненка [28]. М. Траф'як звертав увагу на вплив комсомольських організацій у сільській місцевості, котра вважалася осередком концентрації релігійних забобонів та консервації традиційної релігійної обрядовості. Навівши як доказ поліпшення антирелігійної роботи динаміку зростання відвідування сільських бібліотек, інших закладів культури, автор дійшов висновку про ефективність пропаганди сільських осередків комсомолу [29].

Аналіз історіографії державно-церковних відносин радянської доби, котра в рамках однієї статті з об'єктивних причин не може бути відображена в повному обсязі, показує, що їй притаманний ряд спільних рис. По-перше, акцентування на «контрреволюційності» і «зрадництві» Церкви і духовенства; віра в Бога – обтяжуюча обставина при найдрібнішому порушенні законодавства. По-друге, автори свідомо уникають будь-яких позитивних оцінок діяльності релігійних громад; повністю перебуваючи в полоні партійних завдань. По-третє, обмеженість джерельної бази історичних досліджень з релігійної тематики. По-четверте, фрагменти діяльності релігійних громад на теренах УСРР (УРСР) аналізувалися винятково в загальносоюзному контексті; вірогідно, що через жорстку ідеологічну цензуру специфіка українського релігійного життя залишалася доступною лише для вузького кола користувачів (співробітники радянської спецслужби, вищі партійно-державні керівники, окремі співробітники місцевого партійно-державного апарату, в компетенції яких знаходилися ці питання).

Варто відзначити той факт, що й самі більшовики бачили вади літератури, покликаної розвінчувати релігію. В тезах Агітпропу ЦК КП(б)У 1927 р. висловлювалася стурбованість слабкою конкурентоспроможністю антирелігійної літератури. Так, лише за 1926 – 1927 рр. церковні видавництва випустили 35 найменувань книг загальним накладом 183 тисячі примірників, тоді як радянські видавництва тільки 3 найменування. До того ж останні, посилаючись на нерентабельність антирелігійних видань, відмовлялися від включення їх у видавничі плани та підтверджували їхню непопулярність у читачів [30, 12].

Водночас цілком погоджуємося з сучасним дослідником О. Тригубом, який зазначає, що використання праць дослідників радянської доби можливе за умови критичного осмислення, їх наукової інтерпретації на базі сучасної методології. Адже поряд із штампами й ідеологемами, знаходимо зафіксовані мимоволі окремі нюанси ставлення радянських людей до релігії, національної специфіки релігійного життя в республіці. Вважаємо, що порівняльний аналіз історіографічного масиву, присвяченого державно-церковним відносинам, радянської доби і сучасної вітчизняної історіографії міг би розглядатися як перспективний напрям дослідження.

1. Ленин В.И. Об отношении рабочей партии к религии // Полн. собр. соч. – 5 изд. – Т. 17.
2. Ленин В.И. О значении воинствующего материализма // Там же. – Т. 45.
3. Державний архів Вінницької області. – Ф. П-30. – Оп. 1. – Спр. 215.

4. Бонч-Бруевич В.Д. «Живая церковь» и пролетариат. – М., 1923.
5. Воробьев А. Церковный раскол на Украине // *Антирелигиозные вопросы*. – 1924. – № 1.
6. Лукин Н.М. Революция и церковь. – М., 1923.
7. Красиков П.А. На церковном фронте (1918 – 1923). – М., 1923.
8. Окунев Я. «Смена веков» в Церкви. – Х., 1923.
9. Сухоплюев И.К. Новый этап в церковном движении // *Знамя коммунизма*. – 1922. – № 9/10.
10. Сухоплюев И.К. Украинское автокефальное движение // *Партийный работник*. – 1922. – № 10.
11. Сухоплюев И.К. Церковный раскол // *Агитпропаганда*. – 1922. – № 6.
12. Струмилин С.Г. Бог и свобода. – М., 1923.
13. Железнодорожник Г. Советская власть и церковь. – Х., 1925.
14. Ярославский Е. О религии. – М., 1957.
15. Введенский А.И. Церковь и государство. Очерк взаимоотношений церкви и государства в России 1918 – 1922 гг. – М., 1923.
16. Кандидов Б. Церква та шпiонаж. Про деякі факти контрреволюційної і шпiгунської діяльності релігійних організацій. – К., 1939.
17. Кандидов Б. Церковный фронт в годы мировой войны. – М., 1927.
18. Кандидов Б. Церковь и Октябрьская революция. – М., 1929.
19. Кандидов Б. Религиозная контрреволюция и интервенция 1918 – 1920 гг. (Очерки и материалы). – М., 1930.
20. Кандидов Б. Вредительство, интервенция и церковь. – М., 1931.
21. Плаксин Р.Ю. Крах церковной контрреволюции 1917 – 1923 гг. – М., 1968.
22. Голенков Д.Л. Крушение антисоветского подполья. – Кн. 2. – М., 1986.
23. Голенков Д.Л. Правда о врагах народа. – М., 2006.
24. Куродов В.А. Религия и общество в советском обществе. – М., 1984.
25. Религиозные объединения на территории Харьковской области и основные тенденции их деятельности. – Х., 1980.
26. Степаненко В., Чернега Р. Из опыта работы партийных организаций республики по патристическому воспитанию рабочего класса как одного из важнейших направлений развития советского образа жизни (1971 – 1975 гг.) // *Научные труды по истории КПСС*. – Вып. 105. – К., 1980.
27. Трафяк М.В., Паньків С.В. Парти́йне керівництво діяльністю комсомольських організацій України по атеїстичному вихованню молоді в роки восьмої п'ятирічки // *Наукові праці з історії КПРС*. – Вип. 70. – К., 1974.
28. Воронкін О.Ф., Литвиненко В.Ф. Про діяльність парт-організацій України в справі атеїстичного виховання молоді (1959 – 1970) // *Наукові праці з історії КПРС*. – Вип. 71. – К., 1975.
29. Трафяк М.В. Парти́йне керівництво діяльністю комсомолу республіки по дальшому піднесенню ідейно-виховної та культурно-масової роботи на селі (1966 – 1970) // *Наукові праці з історії КПРС*. – Вип. 79. – К., 1975.
30. Бабенко Л.Л. Особливості антирелігійної пропаганди 20-х рр. ХХ ст. та її альтернативи // *Вісник Східноукраїнського національного університету*. – 2004. – № 9.

Babenko L.L. The reflection of the Soviet atheistic literature on the relations between the state and the church in Ukraine. In this article are observed the main trends of the soviet authors' researches, directed to the discredit of the Orthodox church and discharge of the force methods of its neutralization, widely used in the antireligious propagation.
Key words: relations between state and church, orthodox church, atheistic literature.

У. К. Асанова

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ «НОВОГО МУЗЕЯ» НА ПРИМЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ХЕРСОНЕССКОГО ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ В 1920-е гг.

До наукового обігу вводиться новий корпус архівних документів, присвячених історії музейного будівництва у Криму періоду 1920-х рр., виявлений у фондах Державного архіву Російської Федерації. Аналізується участь центральних органів Народного комісаріату освіти РРФСР в цьому процесі, репрезентуються форми співпраці керівних органів та їх регіональних підрозділів у забезпеченні організаційної, методичної, матеріальної, дослідницької ініціативи в процесі роботи кримських музеїв.

Ключові слова: музеї, Кримська АССР, Головмузей Наркомату освіти РРФСР, КримОХОРИС.

Процесс создания единой сети государственных музеев в Крымской АССР периода 20-х гг. XX в., ее окончательное организационное оформление на IV Крымской музейной конференции (Керчь, сентябрь 1926 г.) выделили археологические музеи в отдельную группу профильных учреждений. Согласно решениям конференции, на территории региона определялось три специализированных археологических музея – Херсонесский, Керченский и Феодосийский [1].

Наиболее качественно, методологически обосновано и масштабно тенденции музейного строительства в СССР второй половины 1920 – 30-х гг., массовой, популяризаторской и научно-исследовательской работы археологической специализации проявились в деятельности Государственного Херсонесского историко-археологического музея (г. Севастополь). После установления Советской власти в Крыму «Склад местных древностей» как собрание материалов раскопок за более чем 30-летний период требовал срочной реорганизации. Положение усугублялось размещением на территории Херсонесского монастыря Дома инвалидов, городского приюта для бездомных и стариков, а непосредственно на территории городища – постоя 7 стрелкового полка Казанской дивизии Рабоче-крестьянской Красной армии. Заведующий раскопками, глава Севастопольского ОХРИСа Л. Моисеев в течение 1921 – 1922 гг. неоднократно обращался в Музейный отдел Главнауки Наркомпроса РСФСР, лично к его заведующей Н. Троцкой, с просьбой способствовать возобновлению самостоятельной работы музея, а также ограждения музейной территории от вандализма и разграбления. С. Сорочан, В. Зубарь и Л. Марченко в очерке истории Херсонесского музея формулируют вывод о том, что период разрухи и неустойчивости в первые годы после установления Советской власти негативно сказался на научно-исследовательской работе музея, тормозил его развитие [2]. Соответствующую экспозиционную работу организовать возможным не представлялось, в свою очередь удалось обеспечить работу вспомогательных подразделений музея – архива, библиотеки, музейного фонда [3]. Также, при отсутствии материальных средств, Л. Моисееву удалось организовать незначительные археологические исследования в окрестностях городища, впервые исследовать систему его водоснабжения, проследить источники питьевой воды, использовавшиеся в древности и Средневековье. Л. Моисееву принадлежит и первенство исследования поселений – сельских усадеб на Гераклеяском полуострове и начало исследования древнейшей оборонительной стены в западной части городища [2].